

Tuna sünd

Ott Raun

■ 1997. aasta talve eelsetel päevadel kohtasin juhuslikult, ei mäleta, kas Loomingu koridoris, Harju tänaval või kusagil mujal, Loomingu ajaloolasest autorit Jaak Valget, kes tollal täitis Eesti Riigiarhiivi teadusdirektori ülesandeid.

Sellel kohtumisel küsis Jaak minult ootamatult, kas ma oleks äkki nõus tulema tegema täiesti uut arhiiviajakirja. Paugupealt ei osanud ma selle peale midagi kindlat kosta, samas oli aga saatus õpetanud mind ettepanekuid pigem edasi kui tagasi lükkama.

Et äkkettepaneku hetkel polnud mul veel näiliselt midagi väga kaotada ega võita, olin ma uudishimuliku inimesena nõus arhiivi juhtkonnaga ettepaneku üle aru pidama. Muidugi polnud mul vähimatki aimu, et see kohtumine otsustab mu saatuse lähimaks paariks aastakümneks.

Iseenesest mõistetavalt ei olnud ega saanudki uue ajakirja loomine ja tegemine olla pelgalt ühemehe algatus või soolo, küll oli mul teatav roll selles, et idee ei haihtunud enne sündi eimillekski. Istusime koos Jaak Valgega Riigiarhiivi direktori Aimar Altsaare kabinetis, et panna idanema seeme uue ajakirja sünniks. Tegelikult pidanuks meid olema neli, kuid Arvo Pesti, tollane arhiivi asedirektor ja ajakirja idee üks autoreid, oli vahepeal haigeiks jäänud.

Mina olin tol kokkusaamisel rohkem kuulaja ja kaasanoojutaja rollis, et teada saada, mida täpsemalt mult tahetakse. Jutuajamise lõpuks lubasin uue ajakirja loomise võimalusi täpsemalt uurima hakata. Kindluse andis, et Altsaare tugi edasiseks oli tagatud.

Kui algatus ja üldised juhised tulid teistelt inimestelt, siis järgnevad sammud tuli juba eelkõige minul astuda. Kuna mul polnud vähimatki ettekujutust erinevate riikide arhiivide ajakirjadest ega täit kindlust, kas selle loomisest Eestis saab asja või mitte, tuli hakata otsima vastuseid hulgale küsimärkidele. Hiljem kuulsin kelleltki, et kunagi Nõukogude ajal oli vist Tallinnas ilmunud mingi kuivusest krõbisev arhiiviväljaanne ametkondlikuks kasutuseks, aga vaevalt selle sirvimisest palju kasu oleks olnud. Ja Riigiarhiivi sisetarbeks levitav Kobreleht täitis hoopis teistsugust rolli.

Mõtte algatajate esialgne plaan nägi minu meelest ette luua väljaanne Eesti kõigi tähtsamate arhiivide koostöös. Selleks tuli aga võimalike tulevaste partneritega kohe alguses kokku leppida. Korra ringles me päis isegi mõte, et võib-olla tulekski ajakiri teha nii, et iga osalev arhiiv annab oma materjalidest välja eraldi numbri kuni ring täis. Või on targem teha nii, et iga numbril on arhiivis oma püsirubiik ja nii edasi? Minule tähendas see vajadust suhelda jõudumööda kõigi potentsiaalsete liitujatega, kuulata ettepanekuid ja arvamusi ning jõuda selguseni, kes üldse on valmis kaasa lööma.

Paraku ei ole need kokkusaamised mul kusagil eraldi fikseeritud, mistõttu ma siin eriti konkreetne olla ei saa. Kõigepealt pidin hoopis iseennast veenma, kas ma pakutud ülesandega ülepea saan hakkama. Aga salapärane miski, võib-olla vanemate poolt mulle juba lapsepõlves sisendatud mõte, et kui midagi ette võtad, siis tuleb sellega lõpuni minna, sundis jätkama, seda enam, et mind kütkestas aimdus, et arhiivid on tänu pikkadele okupatsiooniaastatele seni avamata teadmistest ja üllatustest tulvil.

Arvo Pesti oli 1998. aasta lõpuni üks Riigiarhiivi direktori asetäitjatest. Kui ta jälle tööle tuli, aitas ta mul leida ja luua kontakte teiste Eesti arhiividega. Tekkis algatusgrupp, kuhu kuulusid Riigiarhiivi poolt Arvo Pesti, Tallinna Linnaarhiivist Urmas Oolup ja Lea Kõiv, Ajalooarhiivist Enn Küng, Filmiarhiivist Ivi Tomingas, Arhivaaride Ühingust Liivi Uuet ning Pärnu arhiivist Kalju Idvand. Kontaktide koha pealt toetusin eelkõige Arvo Pesti nõuandeile, sisulistest asjades pidasin nõu kõige rohkem Jaak Valgega.

Panin eelarutluste põhjal kirja veel sündimata ajakirja esimesed kavandid. Arvestades muu hulgas ka majanduslikke võimalusi, püüdsime kõigepealt ära määrata tulevase väljaande esialgse ilnumissageduse ja toimetuse ligilähedase koosseisu. Õnneks olime ka nii suured realistid, et regulaarse kuukirja peale keegi meist mõtlema ei hakanud. Ilnumissagedus meie nägemuses sai olla kas neli või kuus numbrit aastas. Kuna polnud lõplikult selge, kui suureks võib kujuneda liitujate arv, kes ajakirja loomisele käed külge löövad, siis kõige mõistlikum tundus alustada ühest korrast kvartalis, sealjuures avanumber olnuks ideaalis arhiivide ühisnumber, iga järgmine number jäänuks põhiosas ühe arhiivi teha. Vaidlesime ka mahu üle – kas kaheksa, kümme või kaksteist poognat. Peatusime lõpuks kümnel poognal ning formaati valides eelistasime Loomingu oma Akadeemiale.

Esimese kava kohaselt pidi toimetuse koostamine peatoimetajast, sekretärist, tehnilisest toimetajast ja keeleteimetajast. Toimetuse tulevaste kolleegiumisse pidi igast arhiivist hakkama kuuluma aga üks kuni kaks esindajat.

Esimesel projektil ma pikemalt ei peatu, sest leidsin oma isiklike märkmete hulgast veel ka teise ja veidike edasi arendatud projekti, mille esitan autentsuse huvides juba sõnasõnalt. Ilmselt sai selles projektis kirjapandu aluseks ka minu esinemisele Eesti Arhivaaride Ühingu üldkogu ees Maneeži tänava saalis. Niisiis projekt ise:

„AJAKIRI

Ilnumissagedus neli korda aastas, kaugemas tulevikus ehk kuus korda. 1998. a. reaalne 2–3 numbrit. Raha võiks küsida nelja numbriga jaoks: hea honorari korral jõuab kõike. Korralik paber, korralik kujundus.

Soovitav „Loomingu“ formaat (165 x 240 mm.)

Maht 10 (8–12) poognat Fotosid kuni 20. Sõltub arhiivimaterjalide iseloomust. Vene- ja saksakeelised materjalid kindlasti originaalkujul.

Jaotus:

Toimetuse veerg (kooskõlas numbriga põhiprobleemataitkaga) või sissejuhatav juhtkiri numbrisse põhimaterjali pakkuvalt arhiivilt. Avanimbris ajakirja põhiprogramm. Mahult ei tohiks need ületada **kahte ajakirjakülge**.

Arhiivimaterjalid: dokumendid ja käsikirjad koos kommentaaridega kuni 30% numbriga mahust. Fotomaterjal võib ehk pisut mahtu tõsta: Fotode jaoks vajalik teist liiki paber kui üldiselt.

Ajalooartiklid soovitatavalt käsitletavast ajajärgust. Arvestada tuleks kolme-nelja artikliga numbris – juhul kui nad on 10–12 lk. masinakirjas. Pikemaid 1 või 2. Ka mitte üle 30% numbriga mahust.

Seejärel **diskussioonid, väitlused**. Kunagise Valtoni idee järgi ehk ka pisut pseudo ehk kurioosset ajalugu, teiste sõnadega originaalseid minevikukäsitlusi, kuulujutte, anekdoote lähiminekikohta. Kokku diskussioonidele ja pseudole 10–12% mahust.

Mõni **käsikirjaline mälestus** või pikem **ajalookäsitlus lugemissabana** kuni 15. Mitte tingimata numbriga põhiteemaga seotud. Võib ka tõlge olla.

Ringvaade Eesti arhiivide tegevusest + välisinfo arhiivileidudest: dokumentidest ja käsikirjadest. Ka tähtpäevad ja sünnipäevaõnnitlused. Eriti oluliste tähtpäevade puhul mõistagi materjal põhiosas: Ringvaade maht *circa* 5% ajakirjast.

Inglis- ja saksakeelne sisututvustus.

Reklaami mida rohkem, seda parem. Peale sisekaante midagi eriti ette planeerida ei oska. Protseptuaalselt on igalt poolt võimalik vajaduse korral reklaamiks mahtu leida.

Koostööpartnerid:

1. Keskarhiiv ise
2. Parteiarhiiv
3. Kirjandusmuuseum

4. Ajalooarhiiv
5. Tallinna Linnaarhiiv

Kui haarata ka muuseumid ja teaduslikud raamatukogud, siis lisaks veel:

1. Ajaloomuuseum
2. Pedagoogika arhiivmuuseum
3. Tallinna Linnamuuseum ja provintsimuuseumid hulgakesi ühe tervikuna
4. Tartu Ülikooli Raamatukogu
5. Akadeemiline Raamatukogu

Honorarifond. Korralik honorar tagab ka huvitava sisu (summat ei oska öelda, eri raskusastmega lugudele ka erinev honorar. Ja kuidas hinnata otseselt arhiivmaterjali esitajat. Kommentaarid kindlasti korralikult tasustada. Mis see korralik on? „Luup“ maksab 4 masinakirjalehe eest 1000 krooni puhtalt, sellised summad on loomulikult utopia. Neli korda väiksem honorar oleks juba mõeldav).

Väga tähtis on hea *kujundus*. Siin ei maksa raha väga kokku hoida. Vähemalt mitte avanumbri puhul. Kindlasti on vaja *keelelist korrektorit* (lepingulist). *Tehniline toimetamine* (kes arvutil make-teeriks). Mina tegeleksin numברי koostamise ja sisulise toimetamisega. Keegi peaks olema suuteline *tõlkima* ka artiklite resümeeid või numברי üldtutvustuse korrektseks inglise ja saksa keelde. Et tase ei kõiguks, oleks hea, kui see oleks üks ja sama inimene.

Kolleegium muidugi ühiskondlikel alustel. Igast arhiivist 1, Keskarhiivist kui algatajast 2.“

Olin sellele lisanud, et tuleb arvestada, et esimene number läheb juba kujunduse arvelt kindlasti tunduvalt kallimaks kui hilisemad numbrid ja et nime üle peab veel mõtlema: kontaktid teiste arhiividega peaksid toimuma enne 15. jaanuari 1998.

Ja lõpus minu allkiri.

Vanadele paberitele tagantjärele pilku heites võib nentida, et paari nädalaga olid uue ajakirja väljaandmise ja põhiprintsiipide detailid oluliselt täienenud või teisenenud. Samale viitavad ka mõned ebatäpsused arhiivide tolleaegsetes nimetustes, nagu Keskarhiiv Riigiarhiivi asemel. Ka olin kuulmise järgi kirjutanud valesi üles arhiivijuhtide poolt mulle kaasabiks pakutud inimeste nimed.

Samas oli mulle abiks pikaajaline töötamine Loomingu publitsistikaosakonnas, kust olid mul peale kogemuste kaasa võtta tihedad suhted mitmete tuntud ajaloolaste ja filosoofidega. Ja ilmselt andis lootust minu silme all taassündinud Akadeemia käekäik.

Kuid tagasi hetkedesse, mil puudus lõplik kindlus, kas soovitav ajakiri kunagi ka ilmavalgust näeb, sest olud ja tingimused Eestis olid filmilikus muutumises. Kultuuritundlikumad poliitikud ja ärimed hakkasid andma oma positsioone järjest ja järjest üle hoolikamatele rahalugejatele, kelle jaoks aga kultuur oli tähtsushierarias tagaplaanil. Õnneks olid siiski veel üheksakümnendad ja kultuurimälu üsna paljudel ikkagi piisavalt värsked. Et olukord oli muutumas, seda tunnetasin alateadlikult küll. Paraku polnud ma kuigi teadlik lähenevatest muutustest arhiivinduses seoses uue kas veel koostatava või juba valminud seaduseelnõuga. Arvo Pesti teadis ajaga võidu jooksmise tähtsust noil päevadel minust tunduvalt kirkamalt, mistõttu ta tõukaski mind vahetpidamatult tagant iga hinna eest ajakirja esimese numbriga kibekiiresti välja tulema. Mina seevastu olin ja olen praegugi sügavalt veendunud, et uue ajakirja avanumber tuleb teha ilma liigse kiirustamiseta, küll aga kohe nii hästi, kui oskame ja suudame, sest sellest sõltub ajakirja läbilöögivõime ja tulevik üldse.

Ajaloo huvides toon siinkohal muutmatult ära kitsamas ringis koostatud pöördumise teiste arhiivide ja mäluasutuste poole:

„Üle-eestilisest arhiivi ja ajaloo kvartaliaajakirjast.

Eesti Riigiarhiiv kutsub teid üheskoos käivitama üle-eestilist arhiivi- ja ajaloo kvartaliajakirja. Teatavasti on arhiivajakirjad olemas kõikides Põhjamaades. Samas on mitmed arhiivid avanenud

uurijatele alles praegu, välismaalt on saadud olulist lisa ning seni kasutusel olnud arhiivimaterjali tutvustamist ja tõlgendamist ei takista enam ideoloogilised tabud.

Kuigi üldine ajaloobuum rahva hulgas on mõnevõrra vaibunud, on välja kujunenud ja alles jäänud üsnagi stabiilne ja arvestatava suurusega auditoorium. Paljugi ülipõnevast ja tõde avavast materjalist on aga senigi tundmata ja läbi töötamata. Huvi eriti lähiajalugu käsitlevate arhiivimaterjalide (dokumentide, kirjavahetuse, päevikute jms.) vastu on suur, seda näitavad nii Jürjo raamat kui ka mitmed muud dokumendikogumikud ja eesti avaliku elu või kultuuritegelaste isikukäsitlused. Kahtlemata ei puudu ka arvestatav huvi baltisaksa ajaloo ning Eesti ja Tallinna mineviku eri aspektide vastu.

Raamatud, sarjad ja juhupublikatsioonid ühe või teise väljaande veergudel on loomulikult head asjad, nagu ka arhiivide ja muuseumide aastaraamatud. Sellega vajadus mitmekülgse teabe järele ei ammendu. Liiatigi on mitmete ajakirjade-lehtede huvi ajaloo vastu vaibunud, mõned neist välja surnud või suunda muutnud. „Kleio“ ülikooli ajalooajakirjana teeb tänuväärset tööd, kuid temagi võimalustel on piirid. Ühisajakiri võimaldaks igal arhiivil või arhiivmuuseumil valgustada oma tegevust operatiivsemalt ja laiemale üldsusele ning saada rohkem infot sõsarahviivide kohta Eestis ja maailmas.

Paraku ei sünni miski iseenesest. Et anda esialgu vähemalt kord kvartalis välja kümnepoognalist ajakirja, on vaja kõigi Eesti juhtivate arhiivide kaasalöömist nii rahaliselt kui sisuliselt. Ajakirja toimetamisel toetuks peatoimetaja kõikide kaasalöövate arhiivide esindajatest moodustatud kolleegiumile. Esimene number oleks kõigile algatajatele võrdset avatud. Seejärel pärineks lõviosa iga numbri materjalist järgemööda korraga ühelt projektis osalevalt arhiivilt.

Samas võimaldab kümnepoognaline maht teha ajakirja mitmekesiseks. Kindel koht peaks olema nii ajalooartiklidel kui ka diskussioonidel, pärimuslikel lugudel, mälestustel, ringvaatel eesti ja rahvusvaheliste arhiiviuudistega. Jõudumööda tuleks rakendada autoritena küllaltki laia ajaloo-kirjutajate ringi. Välistatud poleks ka ajaloo filosoofia. Võimalik on ka mingi pikem belletristliku väärtusega järgnev ajalooaineline lugu. Lõpus ajakirja saksa- ja ingliskeelne ülevaade. Optimaalse struktuuri väljakujundamine oleks läbirääkimiste aine nagu kõik muu ajakirjaga seonduv.“

Paraku lootused päris üle-eestilisest arhiivi- ja ajalooajakirjast ei täitunud. Õnneks tekkis siiski tuumik viiest arhiivist + Eesti Arhivaaride Ühingust. Käisin läbi enamiku võimalikest partneritest, kuid muuseumid poetsid oma kas taastatud või juba käima lükatud uute väljaannete taha. Isegi minu kujutluspildis üks olulisemaid ehk Kirjandusmuuseumi alla kuuluv Eesti Kultuurilooline Arhiiv oli valmis küll avama oma materjalidele Tunas vastava rubriigi, aga mitte osalema rahaliselt. Aga hea, et niigi.

Ja kuigi Eesti Arhivaaride Ühing tuli lõpuks ideele taha, siis tuli sellekski mul tutvustada uue väljaande põhimõtteid Eesti Riigiarhiivi Maneeži tänava saalis arhivaaride ühingu üldkogu ees, kus mu suurimaks oponendiks osutus arhiivinduses eriti hästi kodus olev Tiit Arumäe. Kuigi ma jäin kohati hätta ega suutnud kõike veenvalt selgeks teha, kuidas see väljaanne tulevikus oma teostuses õieti arhiivindust teenima hakkab, olen ma Arumäele tänulik, et tema karm ja konkreetne kriitika sundis mind üha enam detailidesse sukelduma.

Maakondlike arhiivide poole me väga ei üritanudki pöörduda ja vaid Pärnu arhiiv tuli algusest peale ajakirja mõttega kaasa. Ka Ajaloo Instituudil olid teised väljundid ja plaanid. Küll oli selle tollane direktor Priit Raudkivi nõus osalema Tuna loodava kolleegiumi töös. Mõttega ei tulnud paraku kaasa ei Tartu Ülikooli Teaduslik Raamatukogu ega ka Eesti Ajaloomuuseum. Käisin Tartu Ülikoolis arhiivindusala nõu küsimas arhiivinduse professorilt Aadu Mustalt, kes ehmatas mind väitega, et ega Eestis arhiivindust kui teadust õieti olegi. Ja kui me tahame mingit ajalooajakirja luua, võiks see parimal juhul piirduda lähiajalooaga. Teatud ettevaatlikkus oli Aadu Musta puhul mõistetav, sest otsapidi oli ta tollal ikka Tartu Ülikooli ajakirja Kleio eesotsas, kuigi Tuna sünnihetkil oli kunagi hoogsalt alustanud väljaande Kleio tegevuses parasjagu mõõn. Aga hiljem, siis kui arhiiviajakirjast sai reaalsus, elustas Must Tartu Ülikooli juures asunud Eesti Ajaloo Seltsi tegevuse ning taastas Ajaloolise Ajakirja, mis kokkuvõttes oli igati positiivne.

Esialsed ambitsioonid luua üle-eestiline ajakiri tuhmsid seega üsna kiiresti ning mitmetel

muudelgi lootustel ei antud täiel määral täituda. Aga vähemalt oli seltskond ja osanikke ideede elluviimiseks rohkem kui ühel käel sõrmi. Ka mahu ja formaadi ning tiraazi ja koosseisuga seotud asjad said põhimõtteliselt enam-vähem paika. Nüüd sai õieti alata sisuline töö. Tuli hankida kaastööd, leida autorid, panna käiku toimetus, otsida kujundaja ja mõtelda välja ajakirja nimi.

Aga veel enne nime leidmist pakkusin välja esimese numbrilise võimaliku sisu. Minu kontseptsioon nägi ette kirjutada ajakirjale sissejuhatav leheküljepikkune toimetuseveerg. Siis pidin selgeks tegema, mida on projektiga liitunud arhiividel numbrisse pakkuda. Filmi- ja Fotoarhiivilt pidid tulema pildid.

Varasemat ajalooajalooperioodi lootsin katta Priit Raudkivi abiga, tsariaega käsitlevate kirjutiste osas pidasin silmas Tõnu Tännbergi ja Toomas Karjahärmi. Eesti Vabariigi ja okupatsioonide puhul nimetasin autoritena Heino Arumäe ja Eero Medijainenit, ajaloo filosoofidest lootsin Mart Kivimäele. Jaak Valgelt tuli idee alustada pikaajalist diskussiooni Konstantin Pätsi teemal. Esimeste arvajate hulgas lootsime näha Jaak Valget, Ain Kaalepit, Toomas Karjahärmi.

Arvustuse objektiks märkisin Karjahärmi äsjailmunud raamatu ja memuaristika.

Plaanis olid ka tutvustused Ajalooarhiivi, Ajaloo Instituudi, Kirjandusmuuseumi ja Linnarhiivi väljaannete kohta.

Avanumbri essee kirjutamiseks leppisin kokku Ilmar Venega, pärimuslikku materjali ootasin Kirjandusmuuseumilt ning „Ringvaate“ kohale jäi esialgu küsimärk, et kes konkreetselt hakkaks meile andma vastavat teavet. Veel oli kavas pakkuda uudiseid Lääne arhiivindusest ja ajaloo, mille osas lootsin soovitajate peale, ning ajakirja lõppu paigutada resümeeid iga artikli kohta eraldi või ingliskeelse ülevaadena.

Väga tähtis oli ajakirjale sobiva nime leidmine. Kui mõni teine uuem väljaanne, nagu Akadeemia, sai ennast kuulutada eestiaegse Akadeemia õigusjärglaseks, siis meie loodaval ajakirjal polnuks vähimatki õigust pretendeerida näiteks Ajaloolise Ajakirja nimele. Ja nagu ma naljatamisi asutajaliikmetele mainisin, siis võib-olla et muidu sobivad nimed nagu Kroonika ja Olion olid juba saanud hoopis teistsuguse sisu. Õhus olid ladinapäraseid nimed juba ilmuvate Acta Historica Tallinnensia ja Kleio vaimus. Riigiarhiivil endal ilmus ladinakeelse nimega raamatusari „Ad Fontes“, mida pakuti ühe variandina ka uue ajakirja nimeks.

Kuulutasime vist välja ka nimekonkursi. Väljastpoolt algatajate ringi tuli vaid üks ettepanek, mille autoriks oli tollane Eesti Riigiarhiivi Filiaali (Parteiarhiivi) vanemteadur Erich Kaup.

Siin tema kiri ja põhjendus:

„Lp. hr. Ott Raun

Soovitan panna loodava üle-eestilise arhiivinduse ja ajaloo kvartalikirja nimetuseks – PRISMA.

See ei ole juhuslikult pähe tulnud sõnavutus, vaid sellele arvamusele jõudsin mõni aasta tagasi, kui taas oli üles kerkinud mõte oma ajakirja või almanahhi välja anda.

Minu arvates võimaldab „Prisma“ kui hulktahtukas (sümboolselt) edasi anda kõike seda, mida sisaldavad arhiividokumentid ja illustratiivne materjal – nii aega, ruumi kui mahtu; võimaldab näha üksikfakte või probleeme eri tahkude ja nurkade alt, erinevas värvigammas.

Kui kõiki neid võimalusi, mida talletavad arhiivid, kasutada oskuslikult, lugeja huve ning soove arvestades, siis on antud tänuväärsele ettevõtmisele edu tagatud.

/allkiri/ 19.03.1998.“

Seda nimepakkumist ükski asutajaliikmeist (arhiivide esindajad) siiski ei toetanud. Pigem peitus minu jaoks seda ettepanekut sisaldavas kirjas selge vihje, et arhiivi oma ajakirja loomine on olnud päevakorral juba aastaid varem, ilmselt veel aegu enne, kui Velly Roots arhiivi tööle tuli. Märkasin seda alles nüüdsama, kui otsisin ja korrastasin Tuna loomisega seotud pabereid.

Aga ikkagi – nimi? Erich Kaubi pakutud Prisma geomeetrilise kujundina meile eriti ei sobinud ning kui veel arvestada, et üsna varsti muneti Eesti suuri kauplustevõrke täis ja üks nende hulgas sai nimeks ka Prisma, oleks see meid tagantjärele suitsa ahastama pannud.

Paraku päris probleemituks ei osutunud ka nimi, mille mitmetähenduslikkusele me valikuhetkel ei osanud mõelda. Käies läbi nimesid, mida mõtteis üksteise järel välja praakisime, hakkasin mõtlema minevikule viitavatele terminitele. Ühes mustandis olen ma veel olemata ajakirjanime kohale kirjutanud kolm varianti: Toona, Tunavu ja lõpuks Tuna. Tuna sündi toetas ilmselt kõlaline sarnasus Manale. Aga erinevalt Välis-Eesti ajakirja nimest ei kasutata eesti keeles *tuna* päris omaette sõnana, vaid see on liitsõna esimene pool, mis vihjab kaugemal või üle olemisele. On ju üleile ka tunaeile, ülehomme ka tunahomme. On veel ka tunamullu, mis viitab juba ununema kippuvale ajale. Ma ei mäletagi õieti, kellega vesteldes see mõiste mulle pähe hüppas. Aga hetkel, kui nimevorm läks hääletusele, hakkasin millegipärast kahtlema ja tõstsin hääletusel selle vastu käe, kuid oli juba hilja.

See, et nimi kannab liitsõna üht poolt, osutus väiksemaks paheks kui see, et rahvusvaheliselt, sealhulgas inglise keeles kannab nimi Tuna tuunikala tähendust, mida mina kui väljaõppinud kalatöötleja oleksin pidanud kohe silmas pidama. Teisalt oli Tuna loomise hetkel arvuti veel pooleldi luksuse, mille ma küll töökohavahetuse eel olin endale Kultuurkapitali osalisel toel jõudnud muretseda. Samas polnud see veel kohe Interneti õitseage, mistõttu mõtledki käisid veel vanamoodi ja ka ajakirja sünnil mõtlesime puht eestikeelsele ja vaid eestlaste hulgas levivale ajakirjale. Alles hulk aastaid hiljem, kui andsime välja ingliskeelse erinumbri, tekkis pealkirjaga probleeme. Muide, kui me kolleegium sai rahvusvaheliseks, küsis Toivo U. Raun, kuidas ta peab Indiana Ülikooli inimestele selgeks tegema, miks ta on kalandusliku väljaande kolleegiumi liige. Inglisekeelse erinumbri pealkirjaks panime viimasel hädas PAST, aga seda võeti lääne pool kui ühekordset väljaannet, millel näiliselt eestikeelse ajalooajakirjaga midagi ühist ei ole. Aga Eestis igatahes võeti nimi Tuna omaks.

Vaevan lugejat veel kord ühe paberiga, mis sai jämedates joontes uue ajakirja esimeseks tegevusjuhiseks või vähemasti lähtuti sellest suuresti avanumbri tegemisel.

„Number üks

Nimi TUNA

Maht 10 poognat

Formaat Looming

Tiraaž 800

Honorar 2000 poognalt

Kolleegium igast 1+1 (asendaja)

Kujundus tellida kunstnikult (mulle meeldiks Triinu Ootsing)

Koosseis (pea)toimetaja, sekretär, tehniline toimetaja, keeleline korrektor

Tagavad numbri kokkupaneku, kujunduse, sideme pidamise trükikojaga

Kes tagab levi, paberi, tehnilised vahendid – talituse funktsioonid?

Täpsustada kolleegiumi ja toimetuse vahekorrad – õigused ja

kohustused

Eesmärk: anda välja arhiivindus- ja ajaloolast ajakirja

Adressaat: arhiiviprofid ja -huvilised, ajaloooprofid ja -huvilised

Sisu ja raskusaste: minetamata akadeemilisust ka üldhuvitavate materjalide publitseerimine, nii artiklid, dokumentide publikatsioonid, fotod kui ka esseed, väitlused oluliste probleemide ümber ja kirjavahetused, mälestused, arhiiviväljaannete tutvustused ja retsensioonid, ühesõnaga teaduslikkuse ja loetavuse optimaalne kombinatsioon

Osalised: Riigiarhiiv, Ajalooarhiiv, Filmiarhiiv, Tallinna Linnaarhiiv, Parteiarhiiv, Arhivaaride Ühing, Pärnu arhiiv ja Kirjandusmuuseum

Esimene number: kõigi asjaosaliste arhiivide lühikesed pöördumised lugejale

Edaspidi võiks ette jääda nn. toimetajaveerg – kus ka toimetaja või kolleegiumiliikme avaartikkel (või essee) – loomulikult numbri kui tervikuga ühel või teisel viisil seotud. Mitte enam kui arvutilehekülj.

Kolleegiumi koosolekud võiksid toimuda peale Tallinna ilmselt ka Tartus ja Pärnus.

Kas esimeses numbris vajalik ka esitada lisaks arhiivide pöördumisele ajakirja programm?

Kas esimeses numbris publikatsioonid kõigilt arhiividelt või osalt, kellelt siis?

Artiklid nii arhiivinduse kui ajaloo vallast – ajaloooteoreetilisi artikleid ootaks eelkõige Ajalooarhiivilt. Artiklite autorid ei pea olema otseselt seotud arhiividega, küll aga eelkõige arhiivimaterjalidel tuginevad ajaloolased.

Fotod: 10–20 fotot, kindlasti ka dokumentide publikatsioonid faksiimiles.

Kas peaks tavanumbri keskendama mingile teemale või ehitada vabalt üles laekuvast – tellitud materjalidest.“

Neid programme oleks võinud täiustada lõpmatuseni, selleks aga, et tõesti midagi välja tuleks, oli vaja neid, kes oleksid valmis väljaande autoriks hakkama, kindlat kujundust, elementaarseid materiaalseid vahendeid, toimetust kas või kõige elementaarsemal kujul, mingit ruumi ja kindlasti mõnda tarka meest taskus, kellega saab kõik detailid läbi arutada või vaielda sinnani, kus oleksid ise veendunud, et teisiti ei saa.

Kaasamõtlejad olin saanud juba algatusgrupist, mille enamikust kujuneski välja kolleegium. Esimene kolleegiumi koosseis sai läbi arutatud kõigi osaliste – arhiivide juhtidega, millele lisandusid Liivi Uuet Eesti Arhivaaride Ühingust ning tollane riigiarhivaar Jaak Rand. Tallinna Linnaarhiivi jäi esindama Lea Kõiv, Eesti Riigiarhiivi Arvo Pesti, Filmiarhiivi Ivi Tomingas, Ajalooarhiivi Enn Küng, Riigiarhiivi Filaali ehk nn. Partearhiivi Indrek Jürjo ja Pärnu maa-arhiivi Kalju Idvand.

Kolleegiumi loomine läks suhteliselt libedalt, koosolekud seevastu kujunesid aga vaid lusterohketeks, nagu uue väärtasja loomine juba loomuldasa iseenesest nõuab. Keerulisem oli ruumide ja kohapealsete abilistega. Minu töötasustamine jäi esialgu Riigiarhiivi kui algataja õlule. Esimestel kuudel ma tegin tööd puhtühiskondlikel alustel ja paberite järgi asusin arhiivi tööle 1. aprillil 1998. Esimesel perioodil oligi kõige kandvam Riigiarhiivi materiaalne toetus, aga seegi, et mu töötasu oli tolle aja kontekstis üsna tagasihoidlik, jäädes väga tuntuvalt alla mu Loomingu lihttoimetaja palgale. Elasin kesklinna korteris, mille kommunaalkuludest kattis minu kuusissetulek vaid 60 protsenti, muid kulusid arvestamata. Kui mul poleks olnud arhitektist naist, oleksin pidanud pingeliselt otsima hoopis mingit muud töötasu. Aga kuna ma juba traditsiooniliselt olin mitmel korral uude töökohta minnes kaotanud eelmisega võrreldes vähemalt kolmandiku kuni poole oma kuusissetulekust, siis polnud ka selles minu jaoks midagi uut. See mind väga muretsema ei pannud, nagu ka fakt, et mul terve esimese aasta jooksul arhiivis oma ruumi ei olnudki. Tegelikult polnud seda väga vajagi, sest tehnilisi vahendeid töö juures niikuinii ei olnud. Õnneks olin aasta varem muretsenud endale arvuti, nii et kasutasin seda ning tekstisisestamise ja muude tööasjade puhul rakendasin tööle kogu pere koos tütre ja väimehega.

Kui Arvo Pesti oli varmas meelde tuletama, et mult juba oodatakse esimest ajakirjanumbrit, siis ruumide suhtes laitis ta mingipärast maha Riigiarhiivi direktori lubatud võimaluse jagada igapäevaseks tööks teadur Tiit Noormetsaga tema kabinetti. Õnneks oli siiski üks ruum, kus ma võisin vahel jalgu puhata. Iseenesest oli see Maneeži tänava arhiivihoones neljandal korrusel tibatilluke tuba, mille uksele oli silt „Velly Roots – arheograaf“. Tõsi, päris oma istekohta minu jaoks seal kitsukeses toas ei olnud, lauast rääkimata. Toas oli kolme peale kaks lauda. Teise taga neist istus mulle algul appi lubatud Madis Ots, kes erinevalt tema koomiksijoonistajast nimekaimust oli sattunud arhiivi mingi puuetega inimeste programmi alusel. Ma ei tea, kas ta palju meetrist pikem oligi, ja liikuda sai ta vaid kahe karguga. Et ta ilma abivahenditeta oli vähe ruumi võttev inimene, siis kasutas ta tooli isegi magamiseks ning enamik öid veetis ühes ja samas ruumis. Samas oli ta omast kohast üsna terane ja põhimõtetega mees, kes oli valmis oma arusaamiste eest võitlusse asuma. Tema abi piirdus siiski peamiselt mõningate tehniliste asjadega, seevastu Velly Roots asus innukalt uue aja-

kirja kaasloojaks ning temaga koos elasime hiljem üle kõige raskemad Tuna tegemise ajad.

Mingisugune raha oli eraldatud kujundusele ja vististi kuulutas Pesti välja konkursi Tuna kujundusele ja üks variantidest tuligi, mille oli kujundanud igati tubli mees ja dissidendina kinni istunud Mati Kiirend. Vaese aja standardite kohaselt oleks see olnud OK. Aga too kaaneprojekt kuulunuks tõesti pigem Samma–Hiedelite Loomingu Raamatukogu ajastusse, kus lihtsam ja odavaimelisem tähendas sageli kõrgemat taset. Olin sisimas veendunud, et sisu ja vorm käivad kooskõlas, üks veab teist kaasa ja kui tõesti tahame kandvat ja tähelepanu väärivat väljaannet, peab ka kujundus olema silmapaistev ehk oma aja parimate tasemel. Olin soovinud esimeseks kujundajaks Triinu Ootsingut, kes oli kujundanud Virgela kirjastuses raamatusarja „Gramma“, kus nägi ilmavalgust ka minu raamat. Paraku oli Triinu tollal seotud veel õppimisega EKA-s ja mu klaasikunsti professorist vennanaine soovis, et laseksin tal parem kooli ära lõpetada.

Pöördusin siis pikaagese Sirbi kujundaja Tõnu Soo poole, kes oli asjast huvitatud. Paraku selgus üsna varsti, et tal puudub vähimigi arvutiga töötamise kogemus. Ja nii jäi kehtima lepe, et kaane ja üldkujunduse teeb küll Tõnu Soo, aga iga konkreetse numbri arvutimakett ja kujundamine jäävad Jaan Klõšeikole, kes oli kunagi kujundanud Loomingut. Tõnu Soo korteris pidasimegi kolmekesi maha tõsised arutelud uue Tuna kujundusprintsipi üle. Ometigi selgus peatselt, et kujundamise jaoks ei ole raha, sest esimese konkursi tulemuste eest maksti algselt ette nähtud summa ära.

Ma ei tea, kuidas asi oleks lahenenud, kui ma ajakirja mõtte tekkimise algusest peale poleks pidanud hiliste õhtutundideni kestnud pikki arupidamisi Mart Kivimäega, kes loomult perfektsionistina soovis igati, et uuest ajakirjast kujuneks kaanest kaaneni tõeline kvaliteetajakiri, lubades katta ise suuresti ajaloo filosoofia lehekülgi saksa filosoofide tõlgetega eesti keelde koos oma kommenteerivate kirjutistega samadel teemadel. Ja kuna tal oli suur mõju ka Arvo Pestile, siis jäid meie kahe taotlused peale, kuid rahaprobleemi see iseendast ei lahendanud. Muide, just Mart Kivimäe oli see mees, kes soovitas lisada täiendpealkirjaks nimetuse „ajalookultuuri ajakiri“, eristades Tuna seega teistest olnud või tekkivatest ajalooajakirjadest. Kes tahab sellest mõistest üksikasjalisemalt aru saada, peaks lugema Tuna 2001. aasta kolmandast numbrist Jörn Rüseni artiklit „Ajalookultuur uurimisprobleemina“, mida kommenteerib otse nimetatud artikli järel Mart Kivimäe ise.

Kujunduse rahastamisega olid tõsised probleemid. Pöördusin oma murega saatuse tahtel mulle kas Pärnu maanteel või juba Kultuuriministeeriumi koridoris vastu tulnud Rein Veidemanni poole, kes loomult heatahtliku ja hoogsa ning taipliku inimesena haaras mu palvest kinni, mõistis loodava tähendust. Nii juhtuski, et viie- kuni seitsmeminutilise jutuajamise tulemusena leidis tollane Kultuuriministeeriumi kirjandusnõunik hädavajaliku summa, et Tuna saaks ka kõrgel tasemel kujunduse. Tuna on selle õigeaegse abi ja tähelepanelikkuse eest Rein Veidemannile alatiseks sügavalt tänulik. Paraku jäi Kultuuriministeeriumi rahaline toetus Tuna poolt üsna kogemata sisekaanel mainimata. Olgu see siis nüüd siingi tagantjärele tehtud!

Suvel oli Riigiarhiivi direktor juba tundnud muret, miks Tuna poolaasta lõpuks ikka veel ilmunud ei ole. Arhiivis pidavat sellesisuline kiri praegugi veel tallele olema.

Sisuni pole ma oma jutuga veel jõudnudki. Igatahes küsisin Tuna tegemahakkamisel nõu, toetust ja lubadusi kaastöökas teiste hulgas Ea Jansenilt ja Ants Viireselt. Essee tellisin Ilmar Venelt, kelle loo pealkiri „Minevik mälus“ oli Tuna-nimelise väljaande jaoks enam kui sobilik. Ajalooarhiivi inimestest sai esimesest numbrist alates minu autoriks Tõnu Tannberg, kes avaldas ajakirjas maakeelse lahingukirjelduse 1807. aastast, Heino Arumäe kirjutas artikli „Sõjaliste lepingute kavad Soome, Balti riikide ja Poola vahel 1920–1922“. Ants Viires kirjutas pika artikli äsjalahkunud etnoloogi Gustav Ränga mälestuseks ning Enn Küng ja Arvo Tering vaatlesid suure arhiivimehe Vello Helgi juubeli puhul tema tegevust Eesti ja Taani ajaloolasena. David Vseviovi teemaks oli „Hirm EK(b)P kirjavahetuses“, Indrek Jürjol aga Stalini surma 45. aastapäeval „Rahva reageeringutest Stalini surmale KGB andmetel“. Vähemalt

kolm kirjutist olid otseselt seotud arhiivindusega, teiste hulgas eesti keeles seni ilmunuta „Arhiivide korraldamise ja kirjeldamise käsiraamat“ Anne Lange tõlkes, mis järgnes mitme aastakäigu numbrites. Selle teose esmatrükk oli ilmunud Tunast täpselt sada aastat varem Hollandi Arhivaaride Ühingu väljaandel ning kujutas endast omamoodi arhiivinduse aabitsat. Jüri Andi „Imepärane lähiajalugu“ kummutab juba eos mitmesuguseid müüte, mis tegelikkusega selges vastuolus. Juba selle üks alapealkirju „Müütidest absurdini“ iseloomustab artikli kriitilist ülesehitust, millega hoiatatakse tekkida võivatest ohtudest ajaloo tõsimeelsel käsitlemisel.

Tuna kolleegiumi liikme Indrek Jürjo soovitusel sai Tuna esimeseks „järjejutuks“ Toomas Hellati 1944.–1945. aastal kirja pandud kaheköiteline juurdlustoimik, mis ilmus Tõnis Ritsoni kommentaaridega vähemalt üheksas ajakirja järjestikus numbris ja sai eriti loetavaks ja tagaotsituks väliseestlaste vanema põlvkonna ehk Hellati kaasaegsete hulgas.

Kogu numbri täpne kirjeldamine võtaks liiga palju ruumi. Küll võiks veel mainida, et siin oli ka ainus katse avaldada Tunas reklaami – trükist tulnud ajalooramatule. Lisaks kirjutistele äsjalahkunud Ränga ja Lõugase mälestuseks oli esimeses numbris ka artikkel tolleaegse tuntud astronoomi Heino Eelsalu sulest, kes lahkus varsti pärast seda, kui oli Tartus oma Nooruse tänava kodumaja toas pannud samal tänaval asunud Tartu meditsiinikooli Juku-arvutil kirja oma artikli astronoomiaga seotud trükisõnalist, käsikirjalist ja esemelist kultuuripärandit käsitlevast sariväljaandest. Eelsalu oli siis juba raskelt haige mees, kelle tervisele pani viimase põõna tulekahju naabermajas, mida ta heasoovliku inimesena läks appi kustutama. Tartus viibides olin nii mõnedki korrad ööbinud tema külalislahkes kodus ning mu uue ajakirja loomisest kuuldes tuli ta mõttele pakkuda avanumbrisse oma kaastöö. Trükitud kujul ta oma lühiartiklit ei näinudki. Kuid – et mälestus sellest mul kunagi ununeda ei saaks, rajati sinnasamma, teisele poole tänavat Rahvusarhiivi uus uhke hoone.

Oli veel ka trükkimise probleem. Jaan Klõšeikol oli andmeid, et suhteliselt soodsa tasu eest on valmis ajakirja trükkima OÜ Mark&Partnerid trükikoda Uus-Tehase 5 Kohtla-Järvel. Saime trükikoja inimese Valentina Artamonovaga näost näkku kokku tolleaegses ajakirja Tallinn toimetuses Pärnu maanteel. Trükikoda võttis seejuures enda peale ka ajakirjade transportimise toimetusse. Esialgu vastas trükivaliteet oma aja tasemele. 1999. aasta algusest peale võisime öelda, et ametliku aadressi järgi Tartus Liivi tn. 4 asuvat ajakirja antakse tegelikult välja Tallinnas ning trükitakse Kohtla-Järvel. Et 1998. aastal toimetusel Tallinnas päris oma ruume ei olnud, oli kirjas Tartu aadress. Muide, seal käisin isegi n.-ö. oma lauda ja tooli vaatamas.

Kõigi raskuste kiuste oli 1. detsember 1998 see päev, mil esitlesime Riigiarhiivi Maneeži tänava saalis uut tuhandes eksemplaris ilmunud väljaannet, kuhu oli kutsutud peale otseste asjaosaliste nii arhivaare kui ka ajaloolasi, ajakirjanikke ja teisi kultuuriinimesi. Kohal olid ka mu pereliikmed, kellel kõigil oma osa esimese numbri ilmunises. See oli ilus hetk!

Vastasin Postimehe ajakirjaniku Annika Koppeli küsimustele, suhtlesin Jüri Aarmaga, kes tollal tegi televisioonis koos Karmel Eikneriga saadet, kuhu ka uue ajakirja tutvustamine oli kavva pandud. Mäletan, et ootasin telemajas oma järke minu eel esinenud koorijuhi Kuno Arengu järel. Siiski oli veel enne seda saadet otsitud mind hommikusaatesse rääkima, kuid et mind ei leitud kohe kätte, jäi ajakirja tutvustamine selle väljaande ühele olulisele ristiisale ehk Aimar Altosaarele, kes, kuigi polnud ajakirja sisusse jõudnud veel süveneda, sai professionaalse juhina tutvustamisega üsnagi hästi hakkama. Aga nagu uue asjaga ikka, jõudis kunagi arhiivis töötanud Esta Tatrik selle Postimehe meediaarvustuses õrnamat sorti solgiga üle valada, nimetades värsket ajakirja kuidagi väsinud, vanunud ja luitunud värgiks, selle kujundust aga maitsetuks, labaseks ja küündimatuks ning selles vaimus edasi. Seetõttu ütles enne telesaate algust Jüri Aarma mulle üllatunult, et reaalsuses ei ole ajakiri sugugi seesugune, nagu Tatrik oli kujutanud. Igatahes sai Tuna tuhat eksemplari üsna lühikese ajaga läbi. Muidugi ei tohi unustada, et ajakirja hankijate hulgas on palju uudishimulikke, kellele esimesest numbrist on küllalt. Seevastu tegijatele ja õnneks paljudele autoritele ning lugejatele ei olnud sellest küllalt.